

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20033> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Broeke, Pieter Willem van den

Title: Het handgevormde aardewerk uit de ijzertijd en de Romeinse tijd van Oss-Ussen. Studies naar typo-chronologie, technologie en herkomst

Issue Date: 2012-10-25

Stijlontwikkelingen in Oss-Ussen en de regio

Door middel van de platen 1–37 en de frequentiedigrammen in hoofdstuk 3 krijgt men een indruk van de ontwikkelingen in het lokaal vervaardigde aardewerk van Oss-Ussen door de hele bewoningsperiode heen. In het onderstaande gedeelte worden ter aanvulling enkele algemene karaktertrekken geschetst, waarvan een deel zich niet laat afleiden door alleen de afzonderlijke kenmerken te combineren. Zo wordt de extra dimensie boven de som van de delen geschetst. In feite gaat het hier om de karakterisering van de *stijl* van het aardewerkspectrum en de veranderingen daarin.¹ Figuur 4.1 dient daarbij ter illustratie van de trends in de vormgeving.

Bovendien is dit de plaats om in te gaan op de vraag in hoeverre de stilistische veranderingen deel uitmaken van boven-lokale ontwikkelingen. In hoofdstuk 5 zal het geografische bereik van de stilistische affiniteiten nader uitgewerkt worden. Pas dan valt te beoordelen hoe ver het typochronologische schema buiten Oss-Ussen toepasbaar is.

4.1 Fasen A2–D; 800/775–500 v.Chr. (plaat 2–11)

Het aardewerk uit fase A2 is te karakteriseren als: vrij dunwandig, veelal goed afgewerkt (gepolijst), in een minderheid van de gevallen besmeten. De laatstgenoemde afwerkingsvariant vinden we alleen op de romp van driedelige gesloten vormen (opbouwtype III), in het bijzonder bij de vormtypen 55a en 55b ('klassieke' Harpstedt-pot).

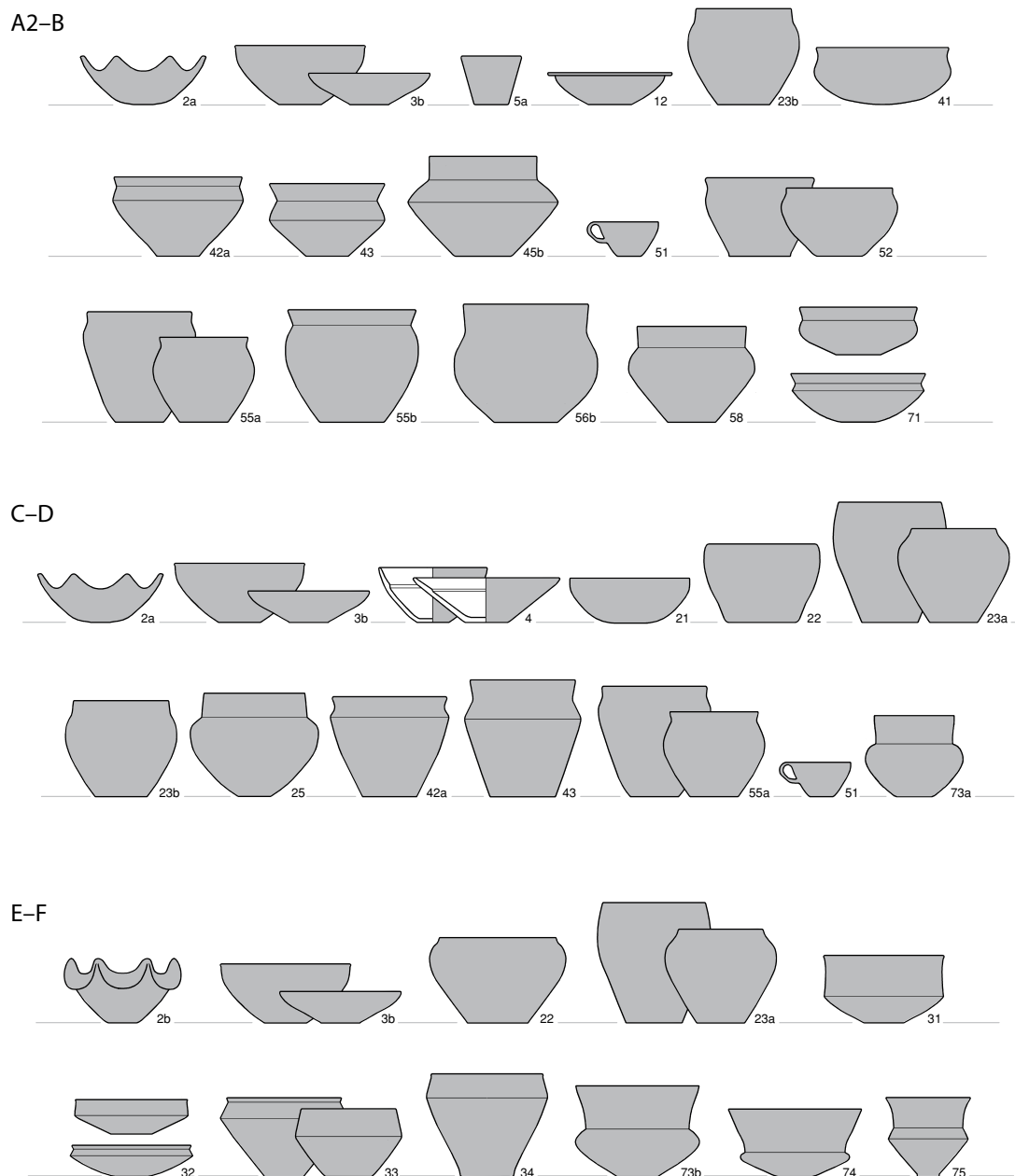
De potten zijn in fase A2 overwegend zwak geprofileerd, althans de romp. Bij driedelige potten volgt boven de romp nogal eens een knik en vervolgens een cilindrische of uitstaande hals. Een duidelijke uitzondering op de regel van de zwak geprofileerde romp

vormt de driedelige schaal van type 71.

Zowel gewone oren (hengsels) als knobbeloren zijn ruimschoots vertegenwoordigd op het aardewerk van deze vroegste fase. Randversiering is in vergelijking met vele latere fasen weinig toegepast. Deze bestaat uit vingertopindrukken boven op de rand. Op de wand versierde potten zijn nog zeldzamer. Het gaat daarbij in hoofdzaak om versiering met groeven, kamstreek en vingertop-/nagelindrukken. De laatstgenoemde techniek is gewoonlijk uitgevoerd in een enkele horizontale rij of in vele aaneengesloten series.

Oss-Ussen lag ten tijde van de hernieuwde bewoning na de midden-bronstijd, in fase A1, in het gebied van de *Niederrheinische Grabhügelkultur* (NGK). Ook wanneer deze bewoners uit fase A1 niet uit de nabije omgeving van het onderzochte terrein afkomstig waren, maar van verder weg kwamen, dan zal dat toch uit het gebied van de NGK zijn geweest.² Het aardewerkrepertoire past daar goed binnen, al moeten we daarbij vooral afgaan op de wat beter bekende fase A2. De meeste vormen uit de fasen A1/2–D kennen weliswaar een veel groter verspreidingsgebied dan dat van de NGK, maar de veel voorkomende schaal van vormtype 71 is daarentegen sterk aan het genoemde gebied gebonden. Bij deze doorgaans sterk geprofileerde vorm dringt zich de vraag op in hoeverre het aardewerkrepertoire geïnspireerd was op het prestigieuze bronzen vaatwerk.³ In de regio is in de vroege ijzertijd in ieder geval wel de imitatie van bronzen *situlae* aanwijsbaar.⁴

Het einde van de *Niederrheinische Grabhügelkultur* laat men doorgaans samenvallen met het aflopen van de bijzettingstraditie van de urnenvelden, aan het eind van de vroege ijzertijd, ofwel Ussen-fase D.⁵ Het aardewerk van Oss-Ussen blijft ook tot en met fase D herkenbaar als dat van de NGK. Dat wil niet zeggen dat er tussentijds geen veranderingen zouden zijn opge-

Figuur 4.1. Veel voorkomende en karakteristieke vormtypen in Oss-Ussen door de tijd heen. Zeer frequent voorkomende vormen zijn met twee exemplaren vertegenwoordigd. Zie figuur 3.30 voor het feitelijke aandeel per individuele fase.

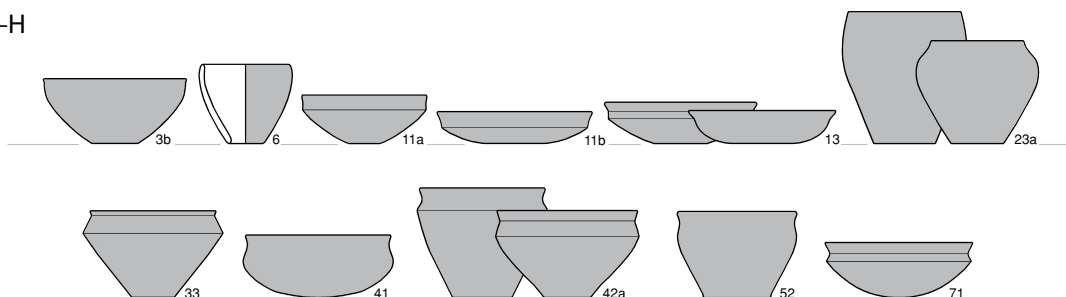
treden. De opmerkelijkste ontwikkelingen tot en met fase D zijn:

- De vervanging van de vormen 23b, 55a en 55b, met slap S-vormig profiel, door de (nog) meer tonvormige potten van type 23a.⁶ Deze vervanging is in fase E zo goed als voltooid. Dat het hier inderdaad om een aflossing gaat, wordt gesuggereerd door de overeenkomstige afmetingen en aantallen, als ook door de gelijksoortige afwerking (gewoonlijk

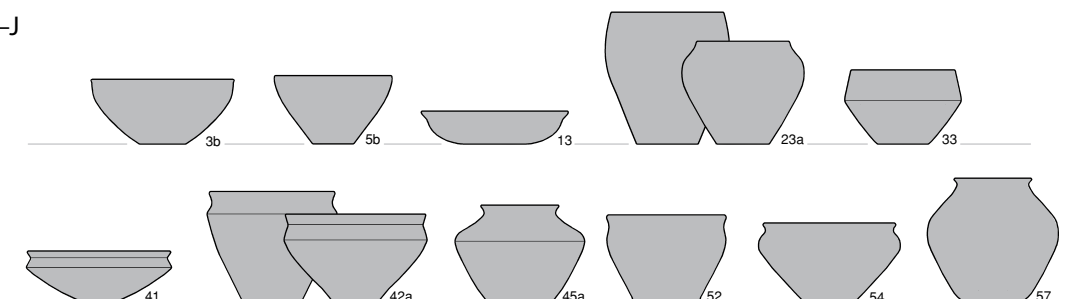
een besmeten wand) en doordat juist deze potten relatief vaak op de rand versierd worden.

- Een afname van vaatwerk met oren en knobbeloren, overigens nadat knobbeloren nog maar nauwelijks eerder (fase A1?) ingang hadden gevonden.
- Het groeiende aandeel van aardewerk met relatief lange hals, een ontwikkeling die bovendien gepaard gaat met een grotere variatie in de hals-

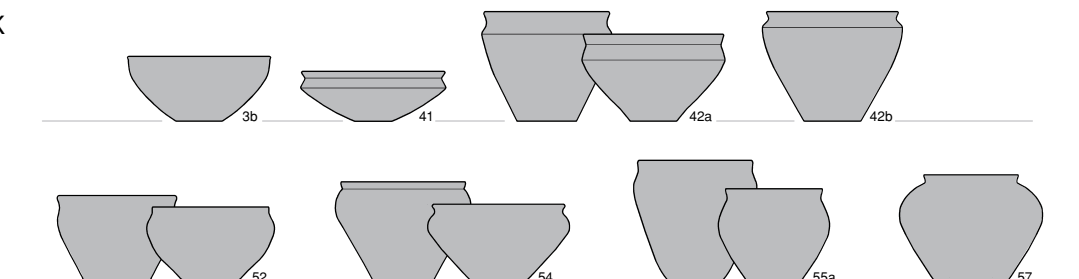
G–H

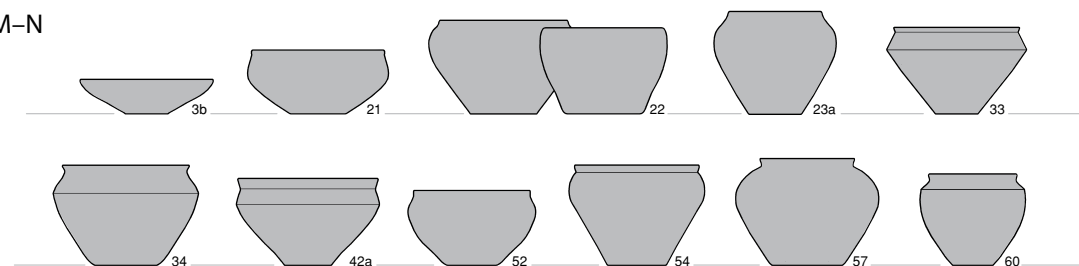
I–J

K

M–N

lengtes en veranderingen ten opzichte van de schouderlengte. De verhouding tussen schouder en hals wordt steeds vaker zeer ongelijk. In fase D is aardewerk met een hals die bijna twee maal zo lang is als de schouder een normaal verschijnsel geworden. De ontwikkelingen in halslengte en proporties zetten nog verder door. Ze hebben hun hoogtepunt in het zogenaamde Marne-aardewerk, tijdens de fasen E en F (zie onder).⁷

- De toenemende gemiddelde wanddikte (tot en met fase C).
- De sterke toename van besmeten aardewerk. Het percentage exemplaren met een besmeten oppervlak neemt van fase A2 naar D toe van 12,8% naar 61,7%. Terwijl in fase A2 alleen nog maar potten met hals besmeten worden, krijgen vanaf fase B ook wel gesloten potten zonder hals die afwerking, en tevens open vormen, met name schalen

- van type 3b en 4. Ook in ander opzicht wordt er meer besmeten. In fase A2 bleef de besmeten zone nog beperkt tot de buik. De grens schuift mettertijd omhoog. Vanaf fase C worden gesloten potten zonder hals wel eens tot aan de rand besmeten. Tot en met fase H gebeurt dat in toenemende mate.
- Het versieren van de potrand wordt zeer populair. Die gewoonte is overigens in fase D al weer over zijn hoogtepunt heen. Het zijn vooral besmeten potten die randversiering dragen. De toename van de randversiering tot en met fase C kan dan ook plausibel in verband gebracht worden met het zich gelijktijdig uitbreidende aandeel van besmeten aardewerk.
  - Een omslag in de keuze van de wandversieringstechniek. Hoewel bij voortdurend weinig potten versierd worden, nemen in fase C vingertop- en nagelindrukken plotseling een overheersende plaats in. Hier mag voorzichtig een relatie gelegd worden met de noordoostelijke invloed die in de toegepaste verschalingsmaterialen zichtbaar lijkt (zie onder). Binnen een enkele fase is de trend echter weer omgeslagen: in fase D is kamversiering dominant.
  - Een tussentijdse opleving in de toepassing van mineraal verschalingsmateriaal in fase C. Hoewel de toename – van 1,6% in fase B naar 9,4% in fase C – op zich al merkwaardig mag heten, vormt dit in Oss maar een zwakke afspiegeling van een ontwikkeling die zich verder noordoostelijk, in Overijssel, nadrukkelijker lijkt te manifesteren (par. 3.8).

4.2 Fasen E–F; 500–400/375 v.Chr. (plaat 12–17)

De fasen E en F worden gekenmerkt door aardewerk dat op een aantal punten grote verwantschap vertoont met dat uit het gebied van de Marne-cultuur. Het Marnien, de regionale uitvoering van de La Tène-cultuur, dekt in zijn meest beperkte omschrijving alleen de periode 475–400 v.Chr. (La Tène Ancienne I) in het stroomgebied van de Marne.⁸ De voorafgaande fase van 500–475 v.Chr. (Hallstatt Final IIb) staat daarbij te boek als de *période protomarnienne*,⁹ de tweede helft van de *phase jogassien* (530–475 v.Chr.).¹⁰ De ruimtelijke omschrijving wordt algemeen te beperkt geacht. Vandaar dat ook wel de term Aisne-Marne-groep/-cultuur gebruikt wordt.¹¹ Maar zeker wat de aardewerkcomponent betreft, is het Marnien een *pars pro toto* voor een culturele eenheid die ook daarbuiten nog

sterk vertegenwoordigd is, met name in westelijke en noordelijke richting, tot in de zuidelijke Ardennen¹² en op de Kemmelberg in West-Vlaanderen.¹³ En het wordt steeds duidelijker dat ook de verschillen met de rest van België en met Zuid-Nederland maar gradueel zijn. Zelfs het voor het kerngebied karakteristieke bijzettingsritueel, namelijk inhumatie, zien we hier af en toe nagevolgd.¹⁴

Al decennia lang is in de Nederlandstalige literatuur de term ‘Marne-aardewerk’ gangbaar voor bepaald aardewerk uit de midden-ijzertijd in het Nederrijnse gebied. In incidentele gevallen worden daarmee importen uit Noord-Frankrijk bedoeld, maar van de meerderheid wordt aangenomen dat het om lokale imitaties van Noord-Franse vormen gaat. Van oorsprong werden alleen potten met korte schouder en lange hals van de vormtypen 74 en 75 als Marne-aardewerk bestempeld, en op zijn minst was een hoekige overgang van buik naar schouder een vereiste.¹⁵ Het aardewerkonderzoek van Oss-Ussen leidt evenwel tot andere inzichten, zowel omtrent de inhoud van de term als omtrent de vermeende Noord-Franse invloeden op de aardewerkstijl. Daartoe zullen eerst de veranderingen in het aardewerk van de fasen E en F behandeld worden.

De minst opvallende elementen die in Oss in fase E hun beslag krijgen, maar die er toch aan bijdragen dat het aardewerk ‘toegroeit’ naar het Noord-Franse repertoire¹⁶ zijn de introductie of sterke toename van:

- het lage steilwandige vormtype 31;
- hoekige hoge potten zonder hals of met uiterst korte hals van vormtype 34;
- randen met stomp verdikte en met spits verdikte buitenzijde (randvormtypen B2 en B3);
- bodems met lage standring en kleine del of *omphalos* (resp. bodemvormtypen B2 en B4).

De enige werkelijk opvallende verandering in fase E ten opzichte van fase D is het belangrijke aandeel dat de morfologisch verwante driedelige typen met korte schouder en lange hals 73b, 74 en 75 gezamenlijk innemen. De laatste twee typen zijn hierboven reeds als (oorspronkelijk het enige) Marne-aardewerk opgevoerd. Vorm 73b heeft geen hoekige, maar een ronde overgang van buik naar schouder. Hiervan zijn Noord-Franse tegenhangers net zo goed bekend als de hoekige uitvoeringen.¹⁷ Daarom is ook vorm 73b als Marne-aardewerk te bestempelen.¹⁸ Hoewel de Noord-Franse tegenhangers van dit aardewerk nog tot de *proto-Marne*-fase behoren, en we hier dan ook van *proto-Marne*-aardewerk zouden moeten spreken, is dit on-

derscheid te gekunsteld voor praktische toepassing (zie onder).

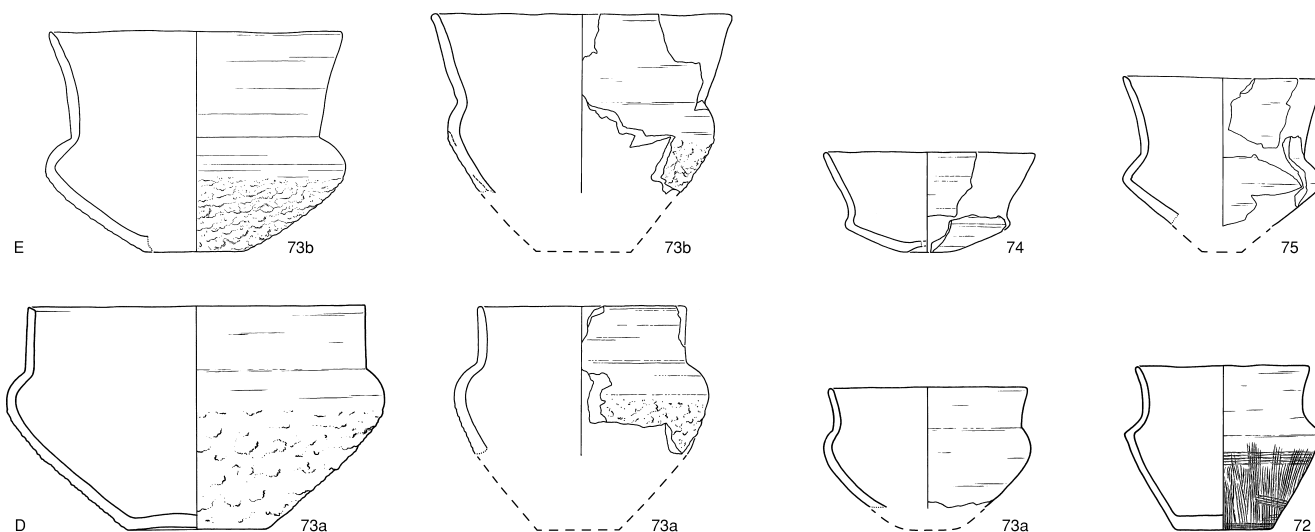
De introductie van deze drie genoemde typen in fase E roept tevens vraagtekens op bij de stelling dat Nederrijns Marne-aardewerk onder Noord-Franse invloed is ontstaan. Met name type 73b belichaamt het eindpunt van een lokale ontwikkeling. Die ontwikkeling kunnen we vanaf fase C volgen. Dan is er nog geen sterk geprofileerd aardewerk met een hals die ruimschoots langer is dan de schouder. Dat verandert in fase D (zie fig. 4.2). Herhaaldelijk zien we een hals die tot twee maal zo lang is als de – vaak sterk geronde – schouder (type 73a en fig. 3.26:9 (type 72)). Vervolgens nemen we in fase E soortgelijke vormen waar, maar nu met een hals van meer dan dubbele schouderlengte, die we als Marne-aardewerk betitelen. Zo lijken de typen 73b, 74 en 75 ontwikkeld te zijn uit de typen 72 (deel) en 73a, louter door verlenging van de hals. Exemplaren van type 73b zijn bovendien op dezelfde wijze afgewerkt als de voorgangers, namelijk met een besmeten buik. Deze wijze van afwerking is in het Noord-Franse gebied nagenoeg onbekend, en bij dit type zelfs in het geheel niet toegepast. Het basiscomplex van cat.nr. 15, uit fase D, toont deze voorlopers in een enkele context (plaat 11:14 (type 72) en 11:8, 15, mogelijk ook 11:13 (type 73a)).¹⁹

De hier geschetste ontwikkeling pleit op het eerste oog bepaald niet voor een Noord-Franse oorsprong. In tegenstelling tot de organische evolutie die in figuur 4.2 voorgesteld wordt, verschijnen de genoemde Marnevormen met lange hals daar als uit het niets tijdens

de fase Hallstatt Final IIb, de proto-Marne-fase (500–475 v.Chr.). De meest gehoorde veronderstelling in dit verband, namelijk dat mediterrane importen en Zuid-Franse imitaties daarvan zijn gekopieerd, is minstens voor een deel zwak gefundeerd. Met name de herleiding van driedelige vormen zoals de vormtypen 74 en 75 uit de Etruskische kantharos²⁰ is weinig overtuigend. Er mag rekening mee gehouden worden dat de hierboven voor Oss geschetste ontwikkeling zich in een groot gebied heeft afgespeeld, zonder dat direct is aan te geven waar de stimulus precies vandaan kwam. Dat stramien geldt nu al voor de evolutie van de lobbenschaal (*Lappenschale*), waarvan het laatste stadium zich afspeelt in een gebied dat sterk overlapt met dat van het Marne-aardewerk, bovendien in hetzelfde tijdvak (zie par. 3.2.3, typen 2a en 2b).

Ondanks de nog onbevredigende uitleg voor de omslag in de aardewerkvervaardiging in het Marnegebied en ruime omgeving dient een Noord-Franse invloed niet op voorhand afgewezen worden, al was het maar omdat die invloed in fase F onmiskenbaar is. Tijdens fase F wordt de overeenkomst op het punt van de vormgeving nog sterker.²¹ Hier lopen in het oog:

- het sterk uitgebreide aandeel van hoekige lage schalen en kommen van de vormtypen 32 en 33, ruimschoots opwegend tegen de afname van de driedelige vormen 73b en 74; verder valt op dat bij de potten met hals vrijwel alleen nog hoekige overgangen van buik naar schouder voorkomen, ook bij zeer groot vaatwerk (vgl. fig. 3.29:4);
- een verdere toename van het aantal verdikte randen van de typen B2 en B3;

Figuur 4.2. De mogelijke evolutie van aardewerk met relatief lange hals uit fase D naar (proto-)Marne-aardewerk uit fase E. Schaal 1:6.

- het verschijnen van bodems met standschijfje (type B1), vermoedelijk vooral onder potten van het vormtype 75.

De overeenkomsten krijgen echter op meer punten hun beslag. We kunnen daarom voor fase F van een werkelijke *Marne-stijl* spreken. Buiten specifieke vormen wordt die vooral gekenmerkt door een grote zorgvuldigheid in de vormgeving en de afwerking. Manifestaties daarvan zijn:

- vaak scherpe ribben op overgangen van buik naar schouder;
- veel goed gepolijste oppervlakken, zonder hobbels en zonder zichtbare polijstgeultjes;
- een tussentijds ‘hoogtepunt’ in het aandeel van wandversiering;
- het sterk overheersen van reducerend (donkergrijs tot zwart) gebakken aardewerk;
- een dunne potwand, ook bij besmeten aardewerk.

Zelfs een tijdelijk dieptepunt in het aandeel van besmeten aardewerk – onder meer zichtbaar in het nagenoeg verdwijnen van een besmeten wand bij schalen van vormtype 3b – mag op het conto van de ‘verfransing’ gezet worden. Deze uitdrukking lijkt met meer recht gebruikt te kunnen worden voor het aardewerk van fase F dan voor fase E, ook in de ruimere regio. Dit komt niet alleen door de grotere mate van overeenkomst, maar tevens doordat Noord-Franse invloeden zich ook op andere punten doen gelden. We mogen vermoeden dat de Keltische voorpost met ambachtscentrum op de West-Vlaamse Kemmelberg op de achtergrond een rol als katalysator heeft gespeeld, zowel bij de importen als bij de ontwikkeling van de *Marne-stijl*.²²

De imitatie was echter selectief. Vooral het fijne aardewerk werd nagebootst. Het tonvormige type 23a, dat al in fase D domineerde onder de grovere waar, bleef ook in de fasen E en F de boventoon voeren, terwijl het in nederzettingen in Noord-Frankrijk uiterst schaars was.²³ Bovendien zien we weinig of geen echte vernieuwingen in het repertoire. Het gaat gewoonlijk om aanpassing van bestaande vormen aan de nieuwe mode. Dat werd bereikt door bijvoorbeeld een wat hoekiger uitvoering, een verlenging of juist een verkorting van de hals of het vormen van een verdikte rand.

Het gedeeltelijk voortborduren op de eigen traditie blijkt ook duidelijk uit de gebruikte versieringstechnieken en -patronen, alsmede uit de plaatskeuze van de versiering. Kamversiering bleef hier ook na fase D ongekend populair (fase F ca. 90%). Hoewel in Noord-Frankrijk kamversiering bepaald niet afwe-

zig was, werd ze – anders dan hier – vooral in horizontale banen en geometrische motieven uitgevoerd. De lange halzen van veel van het aardewerk leenden zich uitstekend voor decoratie. Maar anders dan in Noord-Frankrijk en op de Kemmelberg zien we in het Nederrijnse gebied nauwelijks een uitzondering op de onversierde hals.²⁴

Uit het bovenstaande blijkt wel dat de term ‘*Marne-aardewerk*’ voor lokale producten alleen betrekking kan hebben op overeenkomstige *vormen*. Om te beginnen kunnen we deze term reserveren voor het aardewerk met frequent voorkomende tegenhangers in het Aisne-Marne-gebied tijdens Hallstatt Final IIb en La Tène Ancienne Ia–b, dus tijdens de fasen E en F van Oss-Ussen, globaal de 5e eeuw v.Chr. Dat betekent dat ook aardewerk uit de proto-Marne-fase (Hallstatt Final IIb; 500–475 v.Chr.), dus inclusief de *coupe joggassien*, daartoe gerekend wordt. Daarvoor zijn twee praktische redenen aan te voeren. Ten eerste is van individuele Noord-Franse stukken veelal niet uit te maken of het om aardewerk van voor of na de overgang Hallstatt/La Tène gaat, aangezien de vroege vormen chronologisch ook minder strikt begrensd zijn dan gesuggereerd wordt, zoals men kan verwachten bij tijdeenheden van niet meer dan 25 jaar. In de tweede plaats lijkt fase E zowel Hallstatt Final IIb als La Tène Ancienne Ia te overspannen (par. 2.7).

De benaming ‘*Marne-aardewerk*’ levert weinig problemen op bij een aantal gidstypen voor globaal fase E en/of F, met name de vormen 73b, 74 en 75, alsmede andere vormen waarvan de overeenkomst onbetwist is, zoals de in de regio zeldzame drinkbeker op een voetje.²⁵ Daarentegen gaat het te ver om ook de parasolschaal (vormtype 2b), die we in Franse vroege La Tène-complexen vaak tegenkomen,²⁶ hiertoe te rekenen.²⁷ Verscheidene vormen hebben tegenhangers in het Noord-Franse Marnien, maar tevens een looptijd die tot voorbij de 5e eeuw v.Chr. reikt, zowel in het Noord-Franse als in het Nederrijnse gebied (bv. vormtype 33, fig. 3.11:6-16).²⁸ Ofwel deze vormen verschijnen opnieuw.²⁹ Daarom wordt hier voorgesteld om, naast de bovengenoemde gidstypen 73b, 74 en 75, op zijn minst ook de schaal van type 32 en de hoekige kommen en hoge potten van de typen 31, 33 en 34 als *Marne-aardewerk* aan te merken, maar alleen als het exemplaren betreft uit de fasen E of F(-G). Het is mogelijk dat een ‘klassieke’ *Marne*-vorm als die van type 75 nog in fase G in de regio nog gangbaar was, al kan dat niet gebaseerd worden op het enige zekere exemplaar uit fase G in Oss (plaat 19:21), aangezien dit waarschijnlijk een importstuk is.³⁰

4.3 Fasen G-H; 400/375–275/250 v.Chr. (plaat 18–23)

Hoewel het aardewerk uit fase G nog slecht bekend is, valt wel op te merken dat de Marne-stijl na fase F al snel teloor gaat. In fase G zijn de hoekige vormen weer verflauwd, de wanddikte is toegenomen, er wordt weer meer besmeten en minder op de wand versierd. Weliswaar voltrekt zich ook in Noord-Frankrijk rond deze tijd een grote gedaanteverandering in het aardewerk, maar die wordt noordelijker maar mondjesmaat gevolgd.³¹ Ogenschijnlijk wordt in Oss zelfs de traditie van fase D weer voortgezet. Indien het aardewerk uit de fasen E en F niet in Oss-Ussen vertegenwoordigd zou zijn geweest, dan had dat voor geen enkele van de onderzochte variabelen tot een werkelijke discontinuïteit in de frequentieverdelingen geleid. Slechts in enkele vormtypen verraadt zich de voorafgaande 'Franse' episode, met name in de open schalen met geknikte of gewelfde wand (typen 11a, 11b en 13). Die mogen worden beschouwd als derivaten van de gesloten schaal van type 32, een Marne-vorm. Ook de sterke toename van hoekig aardewerk met korte hals van type 42a is in deze termen te duiden, maar dan als een ontwikkeling uit het aardewerk zonder hals of met minieme hals van de typen 33 en 34.

De late vertegenwoordiger van de *coupe caréné à col* (plaat 19:21) is, gezien zijn kwaliteit, wellicht een importstuk. Het is in Oss het enige duidelijke voorbeeld van type 75 uit fase G. Bezien we de regio als geheel, dan ontwaren we zeker een importstuk in de rood beschilderde *vase caréné* van Son en Breugel, gevonden tussen aardewerk uit fase G.³² Met een ander importstuk uit dezelfde vindplaats³³ levert dit een aanwijzing dat de aanvoer van import-aardewerk uit Noord-Frankrijk, of uit de West-Belgische uitloper van het La Tène-cultuurgebied,³⁴ in Zuid-Nederland nog doorging toen de imitatie van het zuidelijker cultuurgoed al goeddeels opgegeven was.³⁵ Of moeten we hier rekenen met gekoesterde prestige-artikelen ('erfstukken')?

Het aardewerk van fase H wijkt in weinig af van dat uit fase G. Het vormenspectrum is zelfs nog minder opvallend. Het bestaat in hoofdzaak uit open schalen, al dan niet gewelfd of geleed (typen 3b en 13), uit tonvormige potten (type 23a) en eenvoudige vormen van opbouwtype III met steeds korte hals. Met ingang van deze fase komen potten met een halslengte van meer dan 5 cm zelfs in het geheel niet meer voor. De pothals maakt ook vrijwel nooit meer een knik met de schouder.

De populariteit van kamversiering is in fase H sterk afgenomen. De weinige wandversiering bestaat overwegend uit groeven en verspreide vingertop-/nagelindrukken op de buik. Het sterk uiteenlopende aandeel van deze twee versieringstechnieken in grote complexen uit fase H vormt aanleiding voor een onderverdeling van fase H in H1 en H2 (par. 2.6.3). Complexen met relatief veel vingertop- en nagelindrukken behoren tot de late subfase. Voor het eerst sinds fase A (vgl. plaat 1:14) is hierbij herhaaldelijk een patroon van afwisselend versierde en onversierde stroken of velden. Dit patroon blijft ook gedurende de late ijzertijd in zwang (bv. plaat 24:11; 28:27) en is ook vastgesteld bij andere versieringstechnieken (bv. plaat 26:21). Doorgaans gaat het om verticale stroken.³⁶ We zien in subfase H2 ook de eerste, schaarse voorbeelden van aaneengesloten indrukken, gewoonlijk met de vingertop of nagel aangebracht (fig. 3.14:11). In feite gaat het om een herintroductie van een versieringswijze die in Oss sinds fase C niet meer toegepast lijkt te zijn, en elders in de regio hoogstens in bescheiden mate.

Wat de randversiering betreft, wordt er met ingang van fase H in Oss geëxperimenteerd met de golfrand en meervoudige randversiering.

4.4 Fasen I-K; 275/250–50/25 v.Chr. (plaat 24–32)

Incidenteel al in fase H, maar vooral vanaf fase I, doen zich veranderingen voor die er toe leiden dat het aardewerk van Oss-Ussen in fase K een aanzienlijk andere aanblik biedt. We zien als opmerkelijke ontwikkelingen achtereenvolgens:

- Een differentiatie in de randversieringstechnieken. Dit proces vangt al in fase H aan, met de herleving van nagel-/spatelindrukken en de (her)introductie van de golfrand. Dit laatste type heeft in fase K de overhand. Dan heeft ook meervoudige randversiering kortstondig een belangrijk aandeel.
- Verdere differentiatie van de locatie van de randversiering. In fase H nog zeer incidenteel, maar allengs vaker, bevindt die zich aan de buitenzijde van de rand, in plaats van alleen aan de bovenzijde of de binnenzijde. Deze ontwikkeling zet overigens door tot in fase M (vroeg-Romeinse tijd).
- Een gestage afname van besmeten aardewerk vanaf fase I. In plaats van het toepassen van besmijting wordt de wand vaker ruw gelaten. De potwand wordt ook minder frequent glad afgewerkt, dus ruw gelaten.

- Een vrij snelle toename van de gewoonte om de wand te versieren, niet alleen meer op de buik, maar ook daarboven. Na een periode van vele eeuwen waarin het aandeel van versierde wanden niet hoger dan 4% heeft gelegen, en direct na een dieptepunt in de fasen G en H (1%), stijgt het percentage in fase I aanzienlijk, tot een aandeel van 13% in fase K. Het gaat daarbij vooral om arbeidsintensieve patronen van vingertop- en nagelindrukken, onder meer Kalenderberg-versiering. Fase J laat voor het eerst het versieren met verticale groeven op de schouder zien, een patroon dat vooral in fase K(-L) veelvuldig optreedt. De plotselinge hausse in de decoratie staat overigens in schril contrast met de aandacht die verder aan het uiterlijk van de potten wordt besteed. Het aardewerk uit fase I is het dikste en plompste uit de hele bewoningsperiode. Voor veel besmeten potten uit deze fase zou de term ‘beklodderd’ passender zijn. Onbesmeten potten worden dan steeds minder vaak glad afgewerkt, zowel aan de buitenzijde als aan de binnenzijde. In de fasen I–K wordt bovendien de potwand vaak onzorgvuldig met de bodemschijf verbonden, wat resulteert in een fors aandeel van het bodemtype A4.
- Het scala aan potvormen wordt eenzijdiger. Door het vrijwel volledig verdwijnen van de eerder nog zeer prominent aanwezige tonvorm type 23a is in fase K het aandeel van potten met hals (potopbouwtype III) groter dan ooit. Die worden in de meeste gevallen gekenmerkt door een S-vormig verloop, waarbij de steeds korte hals sterk uitgebogen kan zijn. Dit laatste is overigens ook nogal eens het geval bij potten met rompknik (vgl. vormtype 42b). Opvallend is dat de voordien zeer gangbare open schalen van de typen 3b en 13 vanaf fase I nog maar weinig voorkomen. Met ingang van fase K zijn weer potten met oren vertegenwoordigd, na een eeuwenlange afwezigheid.
- Een sterke toename van de randversiering vanaf fase J; al in fase K is 48% van de randen versierd, waarmee het eerdere maximum uit fase C (45%) wordt overtroffen.
- Eveneens met ingang van fase (I/J) wordt voor het eerst structureel plantaardig verschalingsmateriaal gebruikt, overigens op een zeer bescheiden schaal.
- Opmerkelijk is het tijdelijke floreren van veelal grote, goed afgewerkte en intensief versierde potten van de vormtypen 42a en 42b rond fase J (bv. fig. 3.15:4 –5).

In eerdere instantie is het merendeel van de bovengenoemde ontwikkelingen al geïnterpreteerd als een *verwestersing*, een overname van trekken uit de wettelijke kustprovincies.³⁷ We zien daar namelijk vanaf ca. 350/300 v.Chr. in ruim twee eeuwen tijd de volgende grote veranderingen optreden in de aardewerkstijlgroepen Broekpolder I–II en Domburg I–II³⁸:

- absolute dominantie van de eerder ook al zeer frequente potten met hals (potopbouwtype III), die bovendien vrijwel altijd een S-vormig profiel bezitten;
- sterke afname van wandafwerking door besmijting;
- een sterk toenemende mate van wandversiering, waarbij nagel-/vingertopindrukken en verticale groeven de boventoon voeren; steeds vaker wordt nu de hele romp versierd in plaats van alleen de buik;
- toename van randversiering;
- een volledige omslag van randversiering aan de bovenzijde naar versiering aan de buitenzijde van de rand.

Het Gelderse rivierengebied en noordoostelijk Noord-Brabant gaan daar tot op bepaalde hoogte in mee (zie boven).³⁹ De verklaring voor deze ontwikkelingen moet echter anders luiden dan eerder voorgesteld is.⁴⁰ In plaats van een verhuizing van families vanuit het westen naar de zandgronden als gevolg van vernatting⁴¹ mag – met de inmiddels sterk toegenomen kennis van het kustgebied in de ijzertijd – veeleer een verband gezocht worden met de herkolonisatie van het West-Nederlandse veengebied, waarschijnlijk vanaf de nabijgelegen strandwallen, na een afwezigheid van minstens anderhalve eeuw.⁴² De barrièrewerking van het veengebied verminderde, wat aanleiding kon geven tot uitgebreidere contacten. Die herkolonisatie kan gedateerd worden in fase H(1) van Oss, naar schatting tussen 350/325 en 300/275 v.Chr.⁴³

De gedaanteverandering in het aardewerk voltrekt zich in het binnenland echter niet op alle punten tegelijk. Het aspect waarin ze zich als eerste manifesteert, is de wandversieringstechniek. Al in fase H2 zien we in Oss een plotselinge nadruk op nagel- en vingertopversiering. Die wordt dan – na eeuwen van afwezigheid – incidenteel ook uitgevoerd in de aaneengesloten versie (type A2), het begin van een ‘tweede jeugd’ in de fasen I–L. Wel moet opgemerkt worden dat het systematische Kalenderberg-patroon in het kustgebied – anders dan in het binnenland – maar zelden aantoonbaar is.⁴⁴

Het is goed mogelijk dat zich in het versieringspatroon in het binnenland tevens een zuidelijke invloed doet gelden.⁴⁵

De versiering van type A2 vormt ook de beste onderbouwing van de stelling dat West-Nederland een donorrol vervulde. Omdat C14-dateringen tussen ca. 2300 en 2150 BP door kalibratieperikelen een te geringe scherpthe hebben om dit aan te kunnen tonen, speelt import-kustaadewerk hier een sleutelrol. Het in plaat 38:24 afgebeelde stuk met een versiering van aaneengesloten vingertop- en nagelindrukken is aangetroffen in een complex uit fase H1 (cat.nr. 23),⁴⁶ toen die techniek lokaal niet in zwang was.

Toch mag deze verwestering niet als een slaafse navolging beoordeeld worden. Kenmerken waarin het oostelijke rivierengebied zich in de fasen I–K ten opzichte van alle omliggende regio's onderscheidt, zijn de ruime mate waarin men hier golfrandversiering (type A3) en meervoudige randversiering (type B) toepast.

Tevens mag men zich afvragen of de introductie van plantaardig verschalingsmateriaal in fase (I/J) wel toegeschreven mag worden aan invloed uit het kustgebied.⁴⁷ Zelfs bij de relatief laat te dateren complexen van Schiedam, uit de 2^e eeuw v.Chr.,⁴⁸ komt plantaardige verschalings materiaal nauwelijks of niet voor buiten het aardewerk dat de specifieke functie van briquetage-vaatwerk heeft gehad.⁴⁹ Daarentegen zien we in zuidelijke richting, met name in Zuid-Limburg en omgeving, in de (loop van de) late ijzertijd een onverwacht groot aandeel van dit verschalingsmateriaal (par. 3.8). Het waarschuwt ons voor het gebruik van eenzijdige modellen bij het doorgronden van de culturele invloeden van die tijd. De terugkeer van potten met oor in fase K kan overigens, bij uitzondering, als een manifestatie van een noordwestelijke of eventueel een noordelijke invloed beschouwd worden.⁵⁰

Het feit dat voor de fasen I–K de term *verwestering* toepasselijk is, mag overigens niet de indruk wekken dat de overeenkomsten tussen het aardewerk in de regio en in West-Nederland nu groter zijn dan ooit. Eigenlijk zien we vanaf al vanaf het begin van de ijzertijd sterke overeenkomsten, en met name in het begin van de midden-ijzertijd. Dan doen ook daar de Marne-invloeden zich gelden, tot minstens aan de Oude Rijn (par. 5.3.3). Het verschil is dat we kunnen stellen dat men zich in het oostelijke rivierengebied – vanaf fase H2 – voor het eerst heeft laten beïnvloeden door ontwikkelingen in West-Nederland. We mogen ons afvragen in hoeverre de ruilrelaties in verband met de zeezoutvoorziening vanaf de Noordzeekust (hfdst. 8) hieraan een bijdrage hebben geleverd.

4.5 Fasen L–N; 50/25 v.Chr.–150/175 n.Chr. (plaat 33–37)

4.5.1 Snelle veranderingen

Vergeleken met fase K laat fase M een geheel ander aardewerkspectrum zien. Uit de tussengelegen tijdsruimte, fase L, is slechts één vondstcomplex bekend, dat ook nog gering van omvang is. Daarin valt wel op dat kamstreekversiering ontbreekt. Opmerkelijke elementen van de daaropvolgende fase M zijn:

- Dominantie van kamstreekversiering als wandversieringstechniek, althans na het begin van fase M. Dan komt deze techniek bij meer dan de helft van het versierde aardewerk voor. Het gangbare versieringspatroon daarbij is een serie verticaal op de buik aangebrachte, wijd gespatieerde kamstreken, veelal afgesloten door een enkele horizontale streep op de overgang naar de schouder.
- Het overheersen van tweedelige vormen. Door reductie van de hals zijn de driedelige vormen 52 en 54 na fase K voor een deel geëvolueerd tot bolle tweedelige kommen, veelal met een naar buiten gebogen of verdikte rand (randvormtype A3). Potvormtype 22 beheerst het spectrum. Hoekig aardewerk is evenwel ook nog vertegenwoordigd. Sommige vormen zijn, ook al door een geringe wanddikte, vrijwel niet te onderscheiden van bepaalde typen Marne-aardewerk uit fase E en F (vgl. fig. 3.11:16 met 3.11:6).
- Het grote aandeel van verdikte randen, met soms meervoudige facettering.
- Randversiering wordt weinig toegepast. Ze bestaat overwegend uit (nagel-/)spatelindrukken aan de buitenzijde van de rand. Feitelijk voor het eerst sinds minstens een millennium wordt randversiering nu herhaaldelijk aangebracht op glad aardewerk.

De meeste trends die al voor of in fase M waren ingezet, zetten ook in fase N nog door, zoals de afname van randversiering, het verdwijnen van de golfrand, de toename van bolle potten zonder hals en de toename van kamversiering. Opvallend tegengesteld is de terugval in het aanbrengen van randversiering aan de buitenzijde van de rand. Ook de strakke vormgeving van de rand die in fase M herhaaldelijk voorkomt, gerealiiseerd door middel van meervoudige facettering (randvormtype C), verflauwt weer in fase N. De weinige als nieuw aan te merken verschijnselen zijn kwantitatief van geen belang.

Tijdens de laatste bewoningsfase (O) lijkt in Oss-Ussen nauwelijks of geen aardewerk meer vervaardigd te zijn.

4.5.2 Germanisering

Door de ontwikkelingen die zich afspelen van fase K naar fase M krijgt het Osse aardewerk in fase M weer een geheel ander karakter dan het West-Nederlandse aardewerk, waarmee het in fase K zo'n grote overeenkomst vertoonde. In het Gelderse deel van het rivierengebied en noordoostelijk Noord-Brabant vindt in korte tijd een aansluiting plaats bij het aardewerk dat in oostelijke richting gangbaar was, en dat als *rhein-weser-germanische Keramik* (RWG) bekend staat.⁵¹ Het is zelfs zo dat Oss in fase M veel minder gemeen heeft met een vindplaats als Rijswijk-De Bult⁵² dan met het veel verder weg gelegen Paderborn-Hecker, op 200 km oostelijk van Oss.⁵³ In het kustgebied nog sterker dan ten noorden van Rijn en Lek volhardt men bijvoorbeeld in het overwegende gebruik van driedelige vormen, wordt plantaardig verschrallingsmateriaal dominant (fase M) en speelt kamstreekversiering slechts een beperkte rol.⁵⁴ Wel lijkt het Kromme Rijngebied in dit opzicht nog 'bij te trekken' (zie onder).

De ommezwaai in de stijlaffiniteit, van west-oost naar oost-west, kan samenhangen met het verschijnen van de immigrantengroep die ons historisch is overgeleverd als de Batavi/Bataven. Het herkomstgebied van deze (elite?)groep, die zich van de stam der Chatten had afgesplitst, wordt in Hessen gezocht. Het archeologische onderzoek van de laatste decennia geeft aan dat de nieuwkomers zich niet in een leeg gebied vestigden. Maar de autochtone bevolking lijkt al in de decennia rond het begin van de jaartelling – voor ons onmerkbaar – met de nieuwkomers uit het Hessische gebied opgegaan te zijn in een groter geheel: de stam der Bataven.⁵⁵ Het woongebied daarvan is slechts bij benadering bekend.⁵⁶ Voor een gedachtenbepaling kan de kernregio in figuur 5.1 dienen.

Door de veranderingen in het aardewerk bestaat de indruk dat er in het oostelijke rivierengebied en noordoostelijk Noord-Brabant een snelle stijlontwikkeling heeft plaatsgevonden die gestimuleerd werd door de instroom van Hessische immigranten. Die indruk wordt nog versterkt door de aanzienlijke overeenkomst van het aardewerk uit fase M met het oudere aardewerk in het mogelijke herkomstgebied van de immigranten. Van het weinige materiaal dat daarvan bekend is, kan met name dat van de Amöneburg genoemd worden. De desbetreffende vondsten van

deze hoogtenederzetting in Noord-Hessen dateren uit de eerste helft van de 1^e eeuw v.Chr.⁵⁷ Bolle halsloze kommen en potten voeren daar de boventoon in de beperkte vormenschat, terwijl kamstreek als wandversieringstechniek domineert. Maar zolang we niet kunnen aangeven met welk aardewerk de immigranten zich feitelijk in het rivierengebied en omgeving vestigden, voert het wellicht te ver om de ontwikkelingen in de kernregio als een *batavisering* van het lokale aardewerk te betitelen.⁵⁸ Bovendien is de kernregio geen enclave met Germaans aardewerk, maar we vinden het – zoals reeds is aangegeven – in een groot gebied tussen Rijn en Wezer. Vooralsnog moeten we de ontwikkelingen van rond het begin van de jaartelling daarom wat algemener bestempelen, namelijk als een *germanisering*. Er zijn weinig beletselen om het Oost-Nederlandse rivierengebied samen met noordoostelijk Noord-Brabant te beschouwen als de westelijke uitloper van het gebied met RWG-aardewerk. De overeenkomsten betreffen vooral de vormgeving, niet alleen van potten als geheel, maar zeker ook van de randen. De toename van verdikte randen van het type B2 en de introductie van meervoudig gefacetteerde randen (type C) kunnen op het conto van de germanisering geschreven worden.

Dat hier voorlopig alleen de kernregio tot het verspreidingsgebied van de 1^e-eeuwse RWG-stijl gerekend wordt, komt gedeeltelijk door een gebrek aan kennis van het over-Rijnse aardewerk uit de vroege midden-Romeinse tijd. Het zeldzame complex uit (de eerste helft van) de 1^e eeuw van Aalten-Heurne⁵⁹ suggereert evenwel dat de Achterhoek nog meedreef op de golf van oostelijke invloeden.⁶⁰ Als we minder scherp gedateerde over-Rijnse complexen mee laten spelen, zijn er echter verschillen met zowel Westfalen als het Oost-Nederlandse rivierengebied aan te geven. Ten noorden van de Rijn is het aandeel van kamstreekversiering aanzienlijk geringer. Tevens zijn hoekige vormen er veel schaarser, terwijl open vormen (potopbouwtype I) er juist vaker voorkomen. Het vrij gangbare gebruik van steengruis is zonder meer een opmerkelijk verschijnsel in vergelijking met het rivierengebied.⁶¹ In het bijzonder door de schaarste aan hoekige vormen⁶² valt het gebied direct ten noorden van de Rijn in de vroeg-Romeinse tijd nog niet zo stellig tot het gebied met *rhein-weser-germanische Keramik* te rekenen als het oostelijke rivierengebied.⁶³

Er zijn zeker ook verschillen te noemen tussen de westelijke RWG-aardewerkprovincie – het Oost-Nederlandse rivierengebied en noordoostelijk Noord-Brabant – en de rest van het verspreidingsgebied. Zo

zien we in het begin van fase M nog diverse ruwwandige en besmeten potten met regionaal gangbare versieringswijzen, zoals verticale groeven op de schouder, alsook golfversiering en meervoudige versiering op de rand.⁶⁴ Maar ook typische RWG-elementen zoals standvoeten, -ringen en -schijfjes ontbreken (ook in fase N),⁶⁵ evenals vaatwerk met knobbeloren.⁶⁶ Dit laatste element is toe te schrijven aan de invloed van gemeenschappen met *elbgermanische Keramik*, migranten uit het noordoosten, die zich al voor het begin van de jaartelling tot aan de Rijn hebben gevestigd.⁶⁷

Ontwikkelingen in het lokaal vervaardigde aardewerk zijn in de kernregio na de 1^e eeuw nauwelijks nog te bespeuren. De traditie van het zelf vervaardigen van aardewerk gaat dan zelfs min of meer verloren, ten gunste van Romeins importaardewerk. In het over-Rijnse gebied ontwikkelt de RWG-stijl, met onder meer de karakteristieke vorm II van het Uslarien en wandversiering met een groot aandeel van vingertop-/nagelindrukken,⁶⁸ zich dan pas goed.⁶⁹ Voor het Kromme Rijngebied, met Wijk bij Duurstede–De Horden als bekendste vertegenwoordiger,⁷⁰ ligt de situatie weer net iets anders. Na een start met een Fries aandoend aardewerkspectrum zet daar in de loop van de 1^e eeuw een (germanisering/)batavisering door, in het kielzog van de ontwikkelingen elders in het bezette deel van het rivierengebied. Die batavisering beperkt zich echter tot vorm en versiering. Het toenemende gebruik van plantaardig verschalingsmateriaal is als een tegengestelde, noord(west)elijke ontwikkeling te beschouwen.

De typering die aan het begin van deze paragraaf gegeven is voor Oss in fase M geldt op de meeste punten voor de kernregio als geheel. Toch kunnen voor deze westelijke provincie van het RWG-aardewerk ook weer interne verschillen worden aangegeven:

- De dominantie van kamstreekversiering is nergens zo sterk als in Noordoost-Brabant⁷¹ en wellicht het aangrenzende gebied tussen Maas en Waal.⁷² Complexen elders in het rivierengebied lijken een geringer aandeel te hebben.⁷³
- Het gebruik van plantaardig verschalingsmateriaal is in de Maaskant veel beperkter geweest dan tussen Maas en Rijn (par. 3.8).
- Betuwse nederzettingen met in fase M een fors aandeel van potten met hals, zoals te Geldermalsen-Hondsgemet,⁷⁴ Tiel-Passewaaij,⁷⁵ Nijmegen-Oosterhout⁷⁶ en Nijmegen-Ressen,⁷⁷ doen vermoeden dat de snelle en sterke omslag die van fase K naar fase M te zien is in de dominantie van gesloten vormen met hals (III) naar gesloten vormen zonder

hals (II), vooral geldt voor de Maaskant en het gebied tussen Maas en Waal (zie verder par. 4.5.3).⁷⁸

Het geringere aandeel van kamversiering en tweedelige potten ten noorden van de Waal, alsook het grotere aandeel van plantaardig verschalingsmateriaal daar, valt toe te schrijven aan sterkere relaties met bewoners in nog noordelijker en westelijker regionen.

De mate van stijlverwantschap in zuidelijke richting is door een gebrek aan gegevens nog vrij ongewis, maar nederzettingencomplexen zoals van Nistelrode-Loo en –Zwarte Molen⁷⁹ lijken moeiteloos in het beeld van de kernregio te passen, zeker wat vormen en wandversiering betreft.⁸⁰

4.5.3 Gedifferentieerde acceptatie

De dateringsscherpte die de Romeinse materiële cultuur af en toe biedt, maakt het mogelijk om te stellen dat de ontwikkelingen in de fasen L en M niet in alle delen van de (kern)regio synchroon lijken te lopen. Zeer vroeg inheems-Romeins aardewerk uit de regio kennen we uit Nijmegen, zowel van de Hunerberg⁸¹ als van de noordelijke helling van het Kops Plateau.⁸² Hoewel het om zeer bescheiden aantallen gaat, lijkt de vormgeving van het materiaal van vóór 40 n.Chr. (lagen 1–5) op de laatstgenoemde vindplaats sterk op die van Oss in fase M. Daarbij valt op dat de meervoudig gefacetteerde rand en de hoekige tweedelige potvorm al voorkomt tussen het vroegste aardewerk, uit de tijdspanne 10 v.Chr.–10 n.Chr.⁸³ De *introdactie* van deze elementen moet dus al eerder begonnen zijn. We zien de genoemde elementen in Oss in het vroegste basiscomplex uit fase M, te dateren in het eerste en mogelijk ook het tweede kwart van de 1^e eeuw n.Chr. (cat. nr. 33; plaat 34:1-39). Maar doordat fase L (50/25 v.Chr.–0/25 n.Chr.) in Oss nauwelijks door aardewerk vertegenwoordigd is, kan niet worden nagegaan of deze elementen daar toen ook al hun intrede hadden gedaan. In ieder geval mogen de kenmerken van het Kops Plateau niet zonder meer op Oss geprojecteerd worden. Er zijn namelijk sterke aanwijzingen dat er in de Nederrijnse regio een twee-sporen-ontwikkeling plaatsvindt. Hieraan zou het verschijnen van de immigranten uit Hessen debet kunnen zijn. Dat gebeurt in ieder geval voordat Bataafse hulptroepen deelnemen aan de Romeinse veldtochten ten noorden van de Rijn, die omstreeks 12 v.Chr. vanuit Nijmegen starten.⁸⁴

Juist in verband met de te vermoeden inzet van Bataafse troepen vanuit Nijmegen is het denkbaar dat daar – vooral door familieleden die in het kielzog mee-

getrokken waren? – een RWG-getinte aardewerktraditie ingebracht werd in een gebied dat verder bevolkt werd door autochtone (rest)groepen van één of meer stammen, met een eigen regionale aardewerktraditie. Het mag in ieder geval niet onvermeld blijven dat het aandeel van potten zonder hals (potopbouwtype II) in Nijmegen ook buiten het Kops Plateau al in het eerste kwart van de 1e eeuw n.Chr. ongeveer gelijk is aan dat van potten met hals (potopbouwtype III) en dat die verhouding ook later in die eeuw zo blijft.⁸⁵ In andere regionale complexen komt deze trend pas veel later op gang (zie onder).

De germanisering die het aardewerk van Oss en andere landelijke nederzettingen in de regio kenmerkt, zou dan ook zeer goed de keramische expressie van de assimilatie kunnen voorstellen. De chronologische resolutie is niet zo hoog dat Oss overduidelijk naijlt ten opzichte van Nijmegen. De beste illustratie van het veronderstelde gedifferentieerde tempo biedt de landelijke nederzetting op De Horden te Wijk bij Duurstede. De bewoners die zich daar omstreeks het begin van de jaartelling vestigen met een Fries aandoend aardewerkspectrum, nemen in eigen tempo deel aan de keramische ontwikkelingen die we elders uit het oostelijke rivierengebied kennen. Pas in de 2^e eeuw overheersen ook daar de vormen zonder hals, inclusief de varianten met hoekige romp.⁸⁶ In dit geval mag letterlijk gesproken worden van een ‘faseverschil’ in de overname van aardewerkelementen.⁸⁷ De materiële cultuur van de bewoners van het Kromme Rijngebied lijkt echter ook anders – eerder (noord)westelijk dan noordelijk – gefundeerd te zijn dan die van de bevolking in de Maaskant en de andere delen van het oostelijke rivierengebied, al lezen we dat eerder uit het aardewerk af dan uit de huisvormen.⁸⁸ De ‘batavisering’ in de vormgeving van het aardewerk loopt overigens parallel met andere expressies van de Bataafse identiteit in het Kromme Rijngebied.⁸⁹

Binnen Oss bestaan er zeker nog aanzienlijke stilistische verschillen tussen gelijktijdig geachte complexen uit fase M.⁹⁰ In het licht van het voorgaande zouden we die verschillen voor een deel kunnen toeschrijven aan een micro-differentiatie in de adaptatiesnelheid van de bewoners. Als actoren mag bijvoorbeeld gedacht worden aan degenen die direct met de Hessische ‘import-Bataven’ in contact stonden, naast anderen die daar minder deel aan hadden. De eersten mogen we vooral zoeken onder de leidende families in de gemeenschap, die (later) ook de nauwste banden hadden met het Romeinse gezag. Wellicht is het niet toevallig dat het vroegste basisvondstcomplex uit de Romeinse tijd,

dat in de vormgeving al karakteristiek is voor fase M in zijn totaliteit, afkomstig is uit een waterput die bij uitzondering een Romeinse wijnton als beschoeiing had (datering: Ia(-b); cat.nr. 33; plaat 34:1-39). En zolang we niets weten over het assimilatieproces van autochtone bewoners en ‘import-Bataven’ is het zelfs denkbaar dat we hier een migrantenfamilie gevestigd zien tussen de inheemse bevolking.

We mogen bij de voorgaande overwegingen echter niet uit het oog verliezen dat het pottenbakken vermoedelijk een vrouwelijke activiteit was. Het introuwen van een vrouw uit de maatgevende regio Nijmegen kan al voldoende geweest zijn om de hierboven aangegeven micro-differentiatie in Oss te genereren.

4.5.4 Een aflopende zaak

In fase N zien we in Oss en omgeving feitelijk alleen nog een uitkristallisatie van trekken uit fase M: de al bestaande dominantie van gesloten vormen zonder hals (opbouwtype II) en van kamstreek als wandversieringstechniek neemt nog verder toe. Er doen zich maar weinig noemenswaardige andere ontwikkelingen voor (zie boven). De bestaande keramische traditie werd gecontinueerd, in een fase dat de lokale productie min of meer opgegeven werd en het Romeinse importaardewerk de huishoudelijke inventaris ging beheersen.⁹¹ Toch zijn er nog enkele trends aanwijsbaar. Zo blijkt het aanbrengen van randversiering aan de buitenzijde van de rand weer af te nemen, ten gunste van versiering bovenop. Daarbij is golfversiering verdwenen en zijn indrukken met vingertoppen weer populairder dan voordien. Duidelijker dan in Oss zien we ook westelijker in het rivierengebied een terugloop in het gebruik van plantaardig verschalingsmateriaal.

Door deze vrij statische situatie lijkt het oostelijke rivierengebied de aansluiting bij de verdere ontwikkeling van de *rhein-weser-germanische Keramik* te verliezen. Er zijn in het nabije Duitse gebied echter nog te weinig gesloten complexen uit fase N (75–150/175 n.Chr.) beschikbaar om deze stelling goed te funderen. Ten noorden van de Nederrijn lijkt echter sprake te zijn van een toenemende manifestatie van de RWG-stijl, zowel in de versieringen als in de vormen. Wat dit laatste betreft moet speciaal gewezen worden op de introductie van kommen met korte schouder en langere hals.⁹² Ook hier ontbreken evenwel de (gepubliceerde) complexen met voldoende chronologische resolutie om een deugdelijke synchrone vergelijking te maken met zowel het aardewerk van Oss als dat in oostelijker gebieden.⁹³